(इंग्रजीत टंकलिखित केलेल्या न्याय निर्णयाचा मराठी अनुवाद)

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयात

(कृष्णा मुरारी आणि सि.टी. रविकुमार न्यायाधीश यांच्या समोर)

रितू छाबरिया .... अर्जदार

विरुद्ध

यूनियन ऑफ इंडिया आणि इतर. .... उत्तरवादी

रिट याचिका (फौजदारी) क्र. ६०/ २०२३

२६ एप्रिल २०२३ रोजी निर्णीत

या प्रकरणात उपस्थित राहिलेले अधिवक्ते :

श्री संतोष सचिन, अभिलेखावरील अधिवक्ता अर्जदार (अर्जदारां) करिता.

डॉक्टर सुजय कांतावाला, अधिवक्ता

श्री. प्रणय चितळे, अधिवक्ता

श्री. उदय खन्ना, अधिवक्ता

श्री. विभव कृष्णा, अधिवक्ता

श्री. के. एम. नटराज, अतिरिक्त महान्यायअभिकर्ता , उत्तरवादींनकरिता.

श्री. बी. के. सतीजा, अधिवक्ता

कु. इंदिरा भाकर, अधिवक्ता

श्री. वत्सल जोशी, अधिवक्ता

श्री. शारथ नमीबीएन, अधिवक्ता

श्री. चित्रांश शर्मा, अधिवक्ता

श्री. नकुल चेनगप्पा, अधिवक्ता

श्री. अनुज श्रीनिवास उडुपा, अधिवक्ता

श्री. प्रत्यूष श्रीवास्तवा, अधिवक्ता

श्री. विनायक शर्मा, अधिवक्ता

श्री. अरविंद कुमार शर्मा, अभिलेखावरील नियुक्त अधिवक्ता

कृष्ण मुरारी, न्यायमूर्ती यांनी दिलेला न्यायालयाचा न्यायनिर्णय : भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ३२ अन्वये रिट याचिकाकर्तीने आपल्या पतीची वैधानिक जामिनावर सुटका करण्याची मागणी करणारी सध्याची रिट याचिका दाखल केली आहे. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये निहित करण्यात आलेल्या वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या गंभीर महत्त्वाचा मुद्दाही या याचिकेत उपस्थित करण्यात आला आहे.

<u>तथ्ये</u>

२. थोडक्यात, सध्याच्या रिट याचिकेशी संबंधित तथ्ये अशी आहेत की दंड संहिता, १८६० च्या कलम ४२० (संक्षिप्तपणे 'भादंसं') सह कलम १२० (बी) आणि भ्रष्टाचार प्रतिबंध अधिनियम, १९८८ च्या कलम १३ (१) (डी) सह कलम ७, १२ आणि १३ (२) अंतर्गत एफआयआर दाखल करण्यात आला होता, ज्यात रिट याचिकाकर्तीच्या पतीचे नाव नव्हते.

३. त्यानंतर, दोन पुरवणी दोषारोपपत्र दाखल करण्यात आले, ज्यात रिट याचिकाकर्तीच्या पतीला **(पुढे "आरोपी" म्हणून निर्दिष्ट)** २६.०५.२०२० च्या पुरवणी दोषारोपपत्रात पत्रात सरकारी साक्षीदार बनविण्यात आले. त्यानंतर इतर अनेक पुरवणी दोषारोपपत्रे दाखल करण्यात आली आणि या पैकी एकाही दोषारोपपत्रात आरोपीचे नाव नव्हते.

४. त्यानंतर हा तपास दुसऱ्या तपास अधिकाऱ्याकडे वर्ग करण्यात आला आणि त्यानंतर आरोपीला सीबीआयने अटक केली आणि २८.०४.२०२२ रोजी कोठडीत पाठवले. त्यानंतर इतर अनेक पुरवणी दोषारोपपत्रे दाखल करण्यात आली, ज्यात यातील आरोपीला संशयित म्हणून संबोधण्यात आले आणि फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (संक्षिप्तपणे 'फौप्रसं') च्या कलम ३०९ (२) अंतर्गत आरोपीच्या कोठडीचे नूतनीकरण करण्यात आले आणि वेळोवेळी सुरू ठेवले गेले आणि त्यांना वैधानिक जामिनावर कधीच सोडण्यात आले नाही.

५ . त्यानंतर, आयए क्रमांक ३७४२४/२०२३ अन्वये याचिकाकर्त्याने रिट याचिकेत जामीन मिळवण्यासाठी अतिरिक्त कारणे आणि प्रार्थना समाविष्ट करण्याची मागणी केली, जी या न्यायालयाने २०.०२.२०२३ च्या आदेशाद्वारे मंजूर केली आणि अंतरिम जामीन मंजूर करण्यात

आला.

६. ही कोठडी सुरू ठेवणे आणि वैधानिक जामीनावर सुटका करून घेण्याच्या दिलासाकारीता, यातील याचिकाकर्तीने सध्याची रिट याचिका दाखल केली आहे. रिट याचिकाकर्ती प्रमाणे दाखल केलेले प्रत्येक पुरवणी दोषारोपपत्र म्हणजे तिच्या पतीची वैधानिक जामिनावर सुटका होऊ नये याची खात्री करण्याचा प्रयत्न आहे.

<u>याचिकाकर्तीने मांडलेला युक्तिवाद</u>

७. याचिकाकर्तीच्या विद्वान वकिलांनी असा युक्तिवाद केला की:

i) उत्तरवादीने पुरवणी दोषारोपपत्रात लेखी कबूल केले आहे की, तपास अद्याप प्रलंबित आहे आणि त्या माहितीच्या जोरावर न्यायचौकशी न्यायालयाने आदेशीका जारी करू नये आणि याचिकाकर्तीच्या पतीला फौप्रसं च्या कलम ३०९ अंतर्गत कोठडीत पाठवले पाहिजे.

ii) तपास पूर्ण होत नसल्याच्या कारणास्तव सतत कोठडीत राहिल्याने आरोपींच्या मूलभूत हक्कांवर बाधा आली आहे. फौप्रसं तेच्या तरतुदींनुसार तपास सुरू असेल तर ६० दिवसांपेक्षा अधिक कोठडीत ठेवण्याचा अधिकार नाही, असा युक्तिवाद करण्यात आला. त्यासाठी विद्वान वकिलांनी एम. रवींद्रन विरुद्ध गुप्तचर अधिकारी, महसूल गुप्तचर संचालनालय[1] या प्रकरणातील न्यायनिर्णयांचा आधार घेतला.

---

[1] (२०२१) २ एससीसी ४८५

<u>उत्तरवादीने मांडलेला युक्तिवाद</u>

८. उत्तरवादीच्या वतीने उपस्थित राहणाऱ्या विद्वान वकिलांनी असा युक्तिवाद केला की:

i) सध्याची रिट चालविन्या (सुनावणी) योग्य नाही आणि जामीन मंजूर करण्यासाठी आरोपींनी एकतर वैधानिक जामीन नाकारण्याच्या दंडाधिकाऱ्यांच्या आदेशाविरोधात उच्च न्यायालयात धाव घेतली पाहिजे होती किंवा भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १३६ मधील तरतुदींचा वापर करून या आदेशाविरोधात विशेष अनुमती याचिका दाखल केली असावी.

ii) एफआयआर हा संपूर्ण दस्तऐवज नसल्यामुळे, एफआयआरमध्ये आरोपीचे नाव नाही, हा याचिकाकर्तीचा युक्तिवाद महत्वाचे सादर निवेदन नाही, आणि फौजदारी प्रक्रियेला सुरू करण्यासाठी ही केवळ पहिली पायरी आहे. या युक्तिवादाचे समर्थन करण्यासाठी, विद्वान वकिलांनी बिहार राज्य वि. जे.ए.सी. सालदान्हाचा[2] आधार घेतला.

iii) २५.०६.२०२२ रोजी दाखल करण्यात आलेले पुरवणी दोषारोपपत्र हे सदर पुरवणी दोषारोपपत्रात न्यायालयासमोर आणलेल्या (आरोप केलेल्या)व्यक्तींनी केलेल्या गुन्ह्यासंदर्भातील संपूर्ण दस्तऐवज आहे, त्यामुळे याचिकाकर्त्याच्या पतीच्या बाजूने

---

[2] (१९८०) १ एससीसी ५५४

वैधानिक जामिनाचा अधिकार प्राप्त होत नाही.

मुद्दे

९. पक्षकारांच्या विद्वान वकिलांनी उपस्थित केलेल्या वरील युक्तिवादांच्या जोरावर पुढील तीन मुद्दे आपल्या विचारार्थ उभे राहतात:-

i) प्रकरणाचा तपास प्रथम पूर्ण केल्याशिवाय दोषारोपपत्र किंवा खटल्याची तक्रार तुकड्या तुकड्यात दाखल करता येईल का?

ii) तपास पूर्ण न करता असे दोषारोपपत्र दाखल केल्याने आरोपीचा वैधानिक जामीन देण्याचा अधिकार संपुष्टात येईल का?

iii) तपास प्रलंबित असताना 'फौप्रसं' ने ठरवून दिलेल्या मुदतीपेक्षा अधिक काळ आरोपीची कोठडी नायचौकशी न्यायालय चालू ठेवू शकते का?

प्राथमिक आक्षेप

१०. तपासाच्या इतक्या सुरुवातीच्या टप्प्यात कोणताही दिलासा देता येणार नाही, या कारणास्तव सध्याची रिट या न्यायालयासमोर चालविन्या (सुनावणी) योग्य नाही, असा प्राथमिक आक्षेप उत्तरवादीच्या वतीने उपस्थित विद्वान वकिलांनी घेतला आहे.

११. आम्ही प्राथमिक आक्षेपाचा विचार केला आहे, मात्र आम्ही त्यास सहमत नाही. आपल्या

संविधानाने व्यक्तींच्या आणि एकूणच समाजाच्या नागरी स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्याचे सर्वात महत्त्वाचे काम सर्वोच्च न्यायालयावर सोपवले आहे, हे लक्षात घेतले पाहिजे. मूलभूत नागरी स्वतंत्र जे स्वतःला मूलभूत हक्कांच्या रूपात प्रकट करतात, या देशातील जनतेला राज्याशी प्रभावीपणे वाटाघाटी करण्यास आणि जनता आणि राज्य यांच्यातील सामाजिक करारात सत्तेतील समानता टिकवून ठेवण्यास अनुमती देते. जर या न्यायालयाने मूलभूत अधिकारांच्या उल्लंघनाच्या प्रकरणांमध्ये तांत्रिक बाबींवर आपले अधिकार क्षेत्र वापरण्यास नकार दिला, तर तरंग प्रभावत होऊन त्याचा परिणाम एक निष्क्रिय सामाजिक बंधनात होईल, ज्यात या देशातील जनता राज्याच्या मनमानी आणि अनिर्बंध जुलूमशाहीला बळी पडेल.

१२. भारतीय राज्यघटनेचे अनुच्छेद ३२ मध्ये या भागाद्वारे दिलेल्या हक्कांच्या अंमलबजावणीसाठी उपाययोजनाची तरतूद करत. हा अनुच्छेद खालीलप्रमाणे वाचवा :-

> ***"३२.* या भागाने प्रदान केलेल्या हक्कांच्या अंमलबजावणीसाठी करण्याच्या उपाययोजना**-(१) या भागाने प्रदान केलेल्या हक्कांची अंमलबजावणी करण्याकरिता समुचित कार्यवाहीद्वारे सर्वोच्च न्यायालयास अर्ज विनंती करण्याच्या हक्काची हमी देण्यात आली आहे.
>
> (२) या भागाद्वारे प्रदान केलेल्या हक्कांपैकी कोणताही हक्क बजावण्याकरता समुचित असतील ते ते निर्देश अथवा आदेश अथवा देहोपस्थिती (हेबियस कॉर्पस), महादेश (मॅडॅमस), प्रतिबंध (प्रोहिबिशन), कवाधिकर (को वॉरंटो) व प्राकर्षण (सर्शीओराराय) या स्वरूपाच्या प्राधिलेखांसह प्राधिलेख काढण्याचा सर्वोच्च

न्यायालयास अधिकार असेल.

(३) खंड (१) व (२) द्वारे सर्वोच्च न्यायालयास प्रदान केलेल्या अधिकाऱ्ांना बाधा न येता, खंड (२) अन्वये सर्वोच्च न्यायालयांला वापरता येतील वापरता येतील असे सर्व किंवा त्यापैकी कोणतेही अधिकार अन्य कोणत्याही न्यायालयाला आपल्या अधिकारतेच्या स्थानिक सीमांच्या आत संसद कायद्याद्वारे अधिकार प्रदान करू शकेल.

(४) या संविधानाद्वारे अन्यथा तरतूद केलेली असेल तेवढी वगळता, या अनुच्छेदाद्वारे हमी यजनेअंतर्गत दिलेला हक्क निलंबित केला जाणार नाही.

१३. अनुच्छेद ३२ हे संविधानाच्या भाग ३ मध्ये येते जे मूलभूत हक्कांशी संबंधित आहे आणि म्हणूनच अनुच्छेद ३२ लागू करण्याचा अधिकार हा स्वतःच मध्येच एक मूलभूत अधिकार आहे, जो संविधानाच्या भाग ३ द्वारे हमी दिलेल्या इतर मूलभूत अधिकारांची सुरक्षा आणि संरक्षण करण्यासाठी अस्तित्वात आहे. के. एस. पुट्टास्वामी विरुद्ध यूनियन ऑफ इंडिया[3] या प्रकरणात या न्यायालयाच्या घटनापीठाने केलेल्या खालील निरीक्षणांचा आपण उपयुक्त उल्लेख करू शकतो.

“ *जेव्हा नागरिकांना असे निर्विवाद आश्वासन असते की, “विधीसंमत* राज्य राज्याच्या कोणत्याही आक्रमणापासून त्यांच्या हक्कांचे आणि स्वातंत्र्यांचे रक्षण करेल आणि जेव्हा

[3] (२०१७) १० एससीसी १

एखादा नागरिक या, सर्वात मौल्यवान अधिकारांपासून वंचित राहिला असेल तेव्हाच संविधनात्मक लोकशाही टिकू शकते आणि उत्तरांची अपेक्षा करण्यासाठी न्यायालयीन उपाय उपलब्ध असतील तरच घटनात्मक लोकशाही टिकू शकते."

१४. के. के. कोचुन्नी, मूपिल नायर विरुद्ध मद्रास राज्य[4] १९५९ च्या अगदी सुरवातीला, या प्रकरणात या न्यायालयाचे दुसऱ्या घटनापीठाने असे निरीक्षण नोंदवले आहे की, ज्या प्रकरणांमध्ये मूलभूत अधिकारांचा दुरुपयोग होतो अशा प्रकरणांमध्ये न्यायालयाने आपल्या अधिकारितेचा वापर केला पाहिजे. या निकालाचे संबंधित परिच्छेद खालीलप्रमाणे काढले जात आहेत.

" शिवाय, संविधानाच्या अनुच्छेद २२६ अन्वये केलेल्या अर्जावर परमाधिकार प्राधिलेख जारी करायचे की नाही, याचा निर्णय घेताना इतर पुरेशा कायदेशीर उपायांचे अस्तित्व उच्च न्यायालयाने विचारात घेतले असले, तरी आता आम्ही काहीच बोलत नाही - हे न्यायालय त्याच आधारावर अनुच्छेद ३२ अन्वये याचिकेवर सुनावणी घेण्यास नकार देऊ शकत नाही. कारण घटनेच्या भाग १ ने दिलेल्या अधिकारांच्या अंमलबजावणीसाठी योग्य कार्यवाही करून या न्यायालयात जाण्याचा अधिकार हा स्वतःच एक खात्रीशीर अधिकार आहे. त्यानुसार या न्यायालयाने रोमेश थप्पर विरुद्ध

[4] (१९५९) एसयूपीपी (२) एससीआर ३१६

मद्रास राज्य [१९५० एससीसी ४३६ : १९५० एससीआर ५९४] या प्रकरणात असे म्हटले आहे की, संविधानानुसार हे न्यायालय मूलभूत अधिकारांचे संरक्षक आणि हमीदार आहे आणि प्रस्थापित आहे आणि तिच्यावर सोपवलेल्या जबाबदारीनुसार अशा अधिकारांच्या उल्लंघनाविरुद्ध या न्यायालयाचे संरक्षण मिळावे अशी मागणी करणारे अर्ज ते सातत्याने स्वीकारण्यास नकार देऊ शकत नाहीत, जरी असे अर्ज या प्रकरणात समवर्ती अधिकारिता असलेल्या उच्च न्यायालयाचा आधार न घेता प्रथमच या न्यायालयात केले जातात. एखाद्या मूलभूत अधिकाराचे अस्तित्व आणि अशा अधिकाराचे प्रत्यक्ष किंवा धोक्यात आलेले उल्लंघन असल्याचा आरोप होत असेल आणि याचिकेवर प्रथमदर्शनी सिद्ध होत असेल तर अनुच्छेद ३२ अन्वये याचिका फेटाळण्यासाठी पुरेसा पर्यायी कायदेशीर उपाय अस्तित्वात असणे हा एक चांगल आणि पुरेस कारण असू शकत नाही."

१५. फौप्रसं कलम १६७ (२) अन्वये वैधानिक जामीन मिळणे हा आमच्या मते भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २१ मधून थेट वाहणारा मूलभूत अधिकार आहे आणि वर नमूद केल्याप्रमाणे अशा अधिकाराचे उल्लंघन थेट घटनेच्या अनुच्छेद ३२ अन्वये विचारात घेतले जाते. अशा परिस्थितीत घटनेच्या अनुच्छेद ३२ अन्वये या याचिकेच्या टिकून राहण्याच्या योग्यतेबाबात उत्तरवादीच्या विद्वान वकिलांनी घेतलेल्या प्राथमिक आक्षेपांशी आम्ही सहमत नाही आणि म्हणूनच सादर आक्षेप फेटाळला जातो.

विश्लेषण

१६. तयार केलेल्या वादाचे मुद्दे हाताळण्यापूर्वी आम्हाला हे नमूद करणे उचित वाटते की सध्याच्या प्रकरणात, हे न्यायालय खटल्याच्या गुणवत्तेचा विचार करीत नाही आणि म्हणूनच त्याबद्दल कोणतेही निरीक्षण करण्यास इच्छुक नाही. प्रत्येक न्यायालयाला , जेव्हा आपल्या अधिकारांचा वापर करण्यास सांगीतले जाते तेव्हा त्याने मागितलेल्या सवलतीची जाणीव ठेवली पाहिजे आणि अशा सवलतीपुरते मर्यादित व्यासपीठ म्हणून काम केले पाहिजे. सध्याच्या प्रकरणात , हे न्यायालय अपील न्यायालय नाही, तर रिट न्यायालय आहे आणि म्हणूनच त्याची अधिकारिता कार्यक्षेत्र केवळ रिट याचिकाकर्त्याच्या पतीच्या वैयक्तिक स्वातंत्र्यापुरते आणि कायद्याच्या आक्षेप घेतलेल्या मुद्द्यांपुरते मर्यादित ठेवण्याकडे कल आहे.

१७. आम्ही तयार केलेल्या मुद्द्यांवर निर्णय घेण्याच्या उद्देशाने, वैधानिक जामिनाच्या तरतुदीचा इतिहास आणि विधिमंडळाने विद्यमान तरतुदींचा नव्या कायद्यात समावेश करण्यास कारणीभूत ठरणाऱ्या कारणांचा शोध घेणे आम्ही योग्य समजतो. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १८९८ च्या कलम १६७ अन्वये, जो सध्या अंमलात असलेल्या फौप्रसं लागू होण्यापूर्वी फौजदारी प्रक्रियेवर नियंत्रण ठेवणारा कायदा होता, न्यायालयीन किंवा पोलिस कोठडीत असलेल्या आरोपीला जास्तीत जास्त १५ दिवसांसाठीच कोठडी दिली जाऊ शकते. तयार संदर्भासाठी १८९८ च्या संहितेचे कलम १६७ येथे उद्धृत केले जात आहे :-

“ जेव्हा तपास २४ तासांत संपत नाही तेव्हा अनुसरावयाची प्रक्रिया :

(१) जेव्हा केव्हा कोणत्याही व्यक्तीला अटक करण्यात येऊन तिला हवालतीत स्थानबद्ध केलेले असेल व कलम ६१ द्वारे निश्चित केल्यानुसार चोवीस तासांच्या कालावधीत अन्वेषण पूर्ण होऊ शकत नसेल आणि आरोपीला किंवा खबरीला भक्कम आधार आहे असे समजण्यात कारणे असतील तेव्हा, पोलीस ठाण्याचा अंमलदार अधिकारी किंवा अन्वेषण करणारा पोलीस अधिकारी, जर तो फौजदाराहून खालच्या दर्जाचा नसेल तर, त्या प्रकरणासंबंधीच्या यात यापुढे विहित केलेल्या रोजनाम्यातील नोंदीची प्रत तात्काळ सर्वात जवळच्या न्याय दंडाधिकाऱ्याकडे रवाना करील व त्याच वेळी आरोपीला अशा दंडाधिकाऱ्याकडे पाठवील.

(२) या कलमाखाली आरोपींला ज्या दंडाधिकाऱ्याकडे पाठवलेले असेल त्याला त्या प्रकरणाची संपरीक्षा करण्याची अधिकारीता असो वा नसो -वेळोवेळी अशा दंडाधिकाऱ्यास स्वतःला योग्य वाटेल अशा हवालतीत आरोपीला एकावेळी एकूण पंधरा दिवसांएवढ्या मुदतीपर्यंत आरोपीला स्थानबद्ध करणे हे प्राधिकृत करता येईल; आणि जर त्याला प्रकरणाची संपरीक्षा करण्याची किंवा ते संपपरीक्षेसाठी सुपूर्द करण्याची अधिकारीता नसेल व आणखी स्थानबद्धता त्यास आवश्यक वाटत असेल तर, तो आरोपीला अशी अधिकारीता असलेल्या दंडाधिकाऱ्याकडे पाठवण्याचा आदेश देऊ शकेल.

परंतु तृतीय वर्ग दंडाधिकारी आणि राज्य शासनाकडून या संदर्भात विशेष अधिकार प्रदान नसलेला द्वितीय वर्ग दंडाधिकारी पोलिसांच्या कोठडीत कैदेत ठेवण्याचा अधिकार देऊ शकणार नाही.

३) या कलमांतर्गत पोलिसांच्या ताब्यात ठेवण्याचे अधिकार देणारा दंडाधिकारी तसे करण्यामागची कारणे नोंदवेल.

४) असा आदेश जिल्हादंडाधिकारी किंवा उपविभागीय दंडाधिकाऱ्यांव्यतिरिक्त अन्य दंडाधिकाऱ्यांनी दिल्यास, त्यांनी आपल्या आदेशाची प्रत आणि तो बनविण्यामागच्या कारणांसह ज्या दंडाधिकाऱ्याच्या तो लगेचच अधीनस्तआहे त्यांच्याकडे पाठवेल.

१८. मात्र, १५ दिवसांचा हा कालावधी अनेकदा तपास पूर्ण करण्यासाठी अपुरा होता, विशेषत: गुंतागुंतीच्या प्रकरणांमध्ये ज्यांना दीर्घ आणि सखोल तपासाची आवश्यकता होती. १८९८ च्या अधिनियमातील वरील तरतुदीमुळे या वेळेअभावी तपास अधिकारी कोठडीची मुदत संपल्यानंतर प्राथमिक दोषारोपपत्र दाखल करायचे आणि त्यानंतर दंडाधिकाऱ्यांना खटला सुरू करण्यास पुढे ढकलण्यासाठी विनंती करायचे आणि १८९८ च्या अधिनियमच्या कलम ३४४ अन्वये आरोपींना अंतीम दोषारोपपत्र दाखल होईपर्यंत आणखी काही काळासाठी कोठडी देण्याची विनंती करायचे , अशी व्यापक प्रथा सुरू झाली.

१९. प्राथमिक दोषारोपपत्र दाखल करण्याच्या या प्रथेकडे भारतीय विधी आयोगाने सर्वप्रथम न्यायिक प्रशासनाच्या सुधारणांवरील अहवाल क्रमांक १४[5] मध्ये लक्ष वेधले होते, ज्यामध्ये असे म्हटले होते की, अनेक प्रकरणांमध्ये आरोपी व्यक्ती तपास अधिकाऱ्याने न्यायालयासमोर कोणताही तपशीलवार अहवाल सादर न करता, दीर्घकाळ तुरुंगात खितपत पडलेले आहेत.

---

[5] भारतीय विधी आयोग अहवाल क्रमांक १४, खंड १ (१९५८) मध्ये

त्यामुळे आरोपींच्या वैयक्तिक स्वातंत्र्याचे रक्षण करतानाच तपास पूर्ण करण्यासाठी योग्य कालमर्यादेची तरतूद करणाऱ्या तरतुदीची तातडीची गरज आहे, अशी शिफारस करण्यात आली.

२०. वरील विधी आयोगाच्या अहवालाने केलेल्या या शिफारशींवर विधी आयोगाने आपल्या अहवाल क्रमांक ४१[6] मध्ये पुन्हा जोर दिला, ज्यात स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले होते की १८९८ च्या अधिनियमाच्या कलम ३४४ च्या गैरवापरापासून आरोपी व्यक्तींच्या नागरी स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्याची तातडीची आवश्यकता आहे, ज्यामध्ये आरोपी व्यक्ती, प्राथमिक अहवाल आणि प्रलंबित चौकशीच्या आधारावर, अनिश्चित काळासाठी कोठडी सुनावण्यात आली. या अहवालातील संबंधित परिच्छेद खालीलप्रमाणे उद्धृत केले जात आहेत:-

> "*कलम* १६७ मध्ये कोठडीची तरतूद आहे. अटक केलेल्या व्यक्तीला पोलिस किंवा न्यायालयीन कोठडीत पाठवण्याचा कालावधी एकूण १५ दिवसांचा असू शकतो. १५ दिवसांच्या आत तपास पूर्ण करावा आणि तोपर्यंत कलम १७३ अन्वये अंतिम अहवाल न्यायालयात पाठवावा, असे गृहीतक आहे. प्रत्यक्षात मात्र हे अनेकदा अंमलात आणल जात नसल्याच आढळून आले आहे. अनेकदा गुंतागुंतीचा तपास १५ दिवसांत पूर्ण होऊ शकत नाही आणि गुन्हा गंभीर असेल तर साहजिकच आरोपीला कोठडीत ठेवण्याचा पोलिसांचा आग्रह असतो. त्यामुळे संशयास्पद कायदेशीर वैधतेची प्रथा वाढली आहे. पोलिस दंडाधिकाऱ्यांसमोर प्राथमिक किंवा 'अपूर्ण' अहवाल सादर

---

[6] भारतीय विधी आयोग त्यांच्या अहवाल क्रमांक ४१ (सप्टेंबर १९६९) परि १४, १९ मध्ये

करतात आणि दंडाधिकारी कलम ३४४ अन्वये कारवाई करण्याचा दावा करून कार्यवाही तहकूब करतात आणि आरोपीला कोठडीत पाठवतात. चौदाव्या अहवालात विधी आयोगाने असा आदेश कलम ३४४ अन्वये देता येऊ शकतो का, अशी शंका व्यक्त केली, कारण दंडाधिकाऱ्यांनी एखाद्या गुन्ह्याची दखल घेतल्यानंतरच ते कलम कार्यान्वित करण्याचा हेतू आहे, *आणि* कलम १७३ अन्वये अंतिम अहवाल प्राप्त झाल्यानंतरच ते योग्य प्रकारे केले जाऊ शकते, *आणि* तपास *अजूनही* सुरू असताना नाही. आमचेही तेच मत आहे आणि आम्हालाही या संदर्भात कायदा स्पष्ट होणे योग्य वाटते. कलम १६७ अन्वये निश्चित केलेल्या वैधानिक कालावधीपेक्षा अधिक कोठडीसाठी कलम ३४४ चा वापर केल्यास गंभीर गैरवर्तन होऊ शकते, कारण अशा प्रकारे अटक केलेल्या व्यक्तीला अनिश्चित काळासाठी कोठडीत ठेवले जाऊ शकते आणि तपास सावकाश चालू शकतो. त्यामुळे चौदाव्या अहवालात व्यक्त केलेल्या विचाराप्रमाणे तपास सुरू असताना कोठडी मिळविण्याच्या पोलिसांच्या अधिकारावर काही कालमर्यादा घालण्यात यावी - आणि सध्याची १५ दिवसांची कालमर्यादा खूपच कमी असेल, तर कायदेशीर सुरक्षित उपाययोजनेच्या भावनेचा भंग करणारी प्रथा चालवून घेण्यापेक्षा अधिक कालावधी निश्चित करणे श्रेयस्कर ठरेल. पूर्वीच्या विधी आयोगाप्रमाणेच १५ दिवसही खूप कमी आहेत, असे आम्हाला वाटते आणि म्हणूनच कलम १६७ अन्वये जास्तीत जास्त कालावधी ६० दिवस निश्चित करण्यात यावा , या चौदाव्या अहवालातील शिफारशीचे पालन करण्याचा आमचा प्रस्ताव आहे. अशा मुदतवाढीमुळे जास्तीत जास्त कालावधी हा नित्य बाब म्हणून प्रत्येक प्रकरणात नियम

बनू शकतो, या धोक्याची आम्हाला जाणीव आहे - परंतु वरिष्ठ न्यायालयांच्या योग्य देखरेखीमुळे ते रोखले जाईल, असा आम्हाला विश्वास आहे. त्यानुसार कलम १६७ च्या उपकलम (२) व (४) मध्ये पुढीलप्रमाणे सुधारणा करण्याचा आमचा प्रस्ताव आहे:-

(२) या कलमाखाली आरोपींला ज्या दंडाधिकाऱ्याकडे पाठवलेले असेल त्याला त्या प्रकरणाची संपरीक्षा करण्याची अधिकारीता असो वा नसो -वेळोवेळी अशा दंडाधिकाऱ्यास स्वतःला योग्य वाटेल अशा हवालतीत आरोपीला एकावेळी एकूण पंधरा दिवसांएवढ्या मुदतीपर्यंत आरोपीला स्थानबद्ध करणे हे प्राधिकृत करता येईल; आणि जर त्याला प्रकरणाची संपरीक्षा करण्याची किंवा ते संपपरीक्षेसाठी सुपूर्द करण्याची अधिकारीता नसेल व आणखी स्थानबद्धता त्यास आवश्यक वाटत असेल तर, तो आरोपीला अशी अधिकारीता असलेल्या दंडाधिकाऱ्याकडे पाठवण्याचा आदेश देऊ शकेल.

परंतु

अ) जोपर्यंत आरोपीला त्याच्यासमोर हजर केले जात नाही तोपर्यंत कोणताही दंडाधिकारी या कलमांतर्गत कोणत्याही कोठडीत स्थानबद्धतेत ठेवण्यास प्राधिकृत करता येणार नाही

ब) उच्च न्यायालयाद्वारा या संदर्भात विशेष अधिकार नसलेले दुय्यम वर्गाचा कोणतेही दंडाधिकारी पोलिसांच्या कोठडीत स्थानबद्धतेत ठेवण्यास प्राधिकृत करणार नाहीत.

(४) असा आदेश देणार् या मुख्य न्यायदंडाधिकाऱ्यांखेरीज इतर कोणत्याही

दंडाधिकाऱ्याने आपल्या आदेशाची प्रत, *तो आदेश देण्यामागील* त्याच्या कारणांसह, मुख्य न्यायदंडाधिकाऱ्यांकडे पाठवावी.

२१. अशा अधिकारांचा गैरवापर कमी करण्याची शिफारस करणाऱ्या वरील अहवालांद्वारे विधी आयोगाने केलेल्या शिफारशीनुसार, कायद्यात आज अस्तित्वात असलेले कलम १६७ (२) सीआरपीसी, १९७३ मध्ये समाविष्ट करण्यात आले, ज्यात जास्तीत जास्त कोठडीची तरतूद आहे, परंतु वैधानिक जामिनाची हमी देखील आहे, जेणेकरून आरोपी मनमानी स्थानबद्धतेपासून[7] वंचित राहतील. फौप्रसं, १९७३ च्या उद्दिष्टे व कारणांचे निवेदन ४१ व्या विधी आयोगाच्या अहवालाचाही संदर्भ देते आणि इतर गोष्टींबरोबरच खालीलप्रमाणे वाचावे :-

"(२)..... सप्टेंबर १९६९ मध्ये विधी आयोगाने संहितेच्या दुरुस्तीसाठी एक सर्वंकष अहवाल म्हणजेच ४१ वा अहवाल सादर केला. या अहवालात चौदाव्या, पंचवीसाव्या, बत्तीसाव्या, तेहतीसाव्या , छत्तीसव्या, सत्ताविसाव्या आणि चाळीसाव्या अहवालांशी संबंधित आयोगाच्या आधीच्या अहवालांमध्ये केलेल्या शिफारशीं विचारात घेतल्या.

(३) आयोगाच्या शिफारशींची सरकारने काळजीपूर्वक तपासणी केली, इतरांबरोबरच खालील मूलभूत बाबी लक्षात घेऊन-

i)नैसर्गिक न्यायाच्या मान्य तत्त्वांनुसार आरोपी व्यक्तीला नि:पक्ष न्यायचौकशी मिळाली पाहिजे;

---

[7] विधी आयोग त्यांच्या अहवाल क्र. ४१ (सप्टेंबेर,१९६९), परी. १४, १९)मध्ये

ii)तपास आणि खटल्यातील दिरंगाई टाळण्यासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न केले पाहिजेत, जे संबंधित व्यक्तींसाठीच नव्हे तर समाजासाठीही हानिकारक आहेत; आणि

iii) ही प्रक्रिया गुंतागुंतीची नसावी आणि शक्य तितक्या प्रमाणात समाजातील गरीब घटकांना न्याय्य वागणूकीची खात्री करावी.

तपासाचा व्यावहारिक अनुभव आणि फौजदारी न्यायालयांच्या कामकाजाच्या आधारे इतर घटकांकडून योग्य त्या सूचनांचा विचार करून त्याचा अवलंब करण्यासाठी या संधीचा लाभ घेण्यात आला आहे."

२२. वरील उद्दिष्टांच निवेदानाचा अवलोकन केल्यास वस्तूंचे असे दिसून येते की, तपासयंत्रणेने विहित मुदतीत तपास पूर्ण करावा यांची खात्री करण्यासाठी फौप्रसं चे कलम १६७ (२) लागू करण्यात आले होते, अन्यथा जामीन घेण्यास तयार असल्यास कोणत्याही आरोपीला ताब्यात घेतले जाऊ शकत नाही. एम. रवींद्रन विरुद्ध महसूल गुप्तचर संचालनालय (उपरोल्लेखित), या खटल्यातही या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने या भूमिकेवर भर दिला होता . त्यातील संबंधित परिच्छेद खालीलप्रमाणे पुनरुउद्धृत केले जात आहेत:

"अहवाल क्रमांक १४ मध्ये केलेल्या सूचनेचा पुनरुच्चार विधी आयोगाने फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १८९८ (खंड i , १९६९, पी पी. -७६ – ७७) वरील अहवाल क्रमांक ४१ मध्ये केला आहे. कलम १६७ अन्वये विहित केलेल्या वैधानिक मुदतीपेक्षा अधिक आरोपींना कोठडी देण्यासाठी 'प्राथमिक अहवाल' दाखल करून १८९८ च्या संहितेच्या कलम ३४४ चा गैरवापर टाळण्यावर विधी आयोगाने पुन्हा भर दिला. यामुळे गंभीर

गैरवर्तन होऊ शकते, ज्यामध्ये "अटक केलेल्या व्यक्तीला अशा प्रकारे अनिश्चित काळासाठी कोठडीत ठेवले जाऊ शकते आणि तपास आरामात चालू शकतो", याकडे लक्ष वेधण्यात आले. त्यामुळे रिमांडसाठी जास्तीत जास्त ६० दिवसांची मुदत निश्चित करण्याची शिफारस आयोगाने केली आहे.

या पार्श्वभूमीवर सध्याच्या फौप्रसं मध्ये कलम १६७ (२) अधिनियमित करण्यात आले, ज्यात केलेल्या गुन्ह्याच्या गांभीर्याचा प्रमाणानुसार आरोपीच्या कोठडीच्या कालावधीवर कालमर्यादा घालण्यात आली आणि तसे न केल्यास आरोपीला जामिनाचा अव्यवहार्य अधिकार प्राप्त होतो.

२३. पुढे सतेंदरकुमार अंतिल विरुद्ध सीबीआय[8] या खटल्यात या कायदेशीर स्थितीचा पुन्हा पुनरुच्चार करण्यात आला . ज्यामध्ये असे म्हटले गेले होते की फौप्रसं चे कलम १६७ (२) हे भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २१ चे एक अंग आहे आणि म्हणूनच, तपास प्राधिकरणाचे संविधानात्मक कर्तव्य आहे की त्यांनी निर्धारित वेळेत तपासाची प्रक्रिया वेगवान करावी, अन्यथा आरोपीला वैधानिक जामिनावर सोडण्यास पात्र आहे. या निर्णयात नोंदवलेली संबंधित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे :-

‘१९७८ मध्ये कलम १६७ (२) प्रस्तूत करण्यात आले होते, ज्यात तपास पूर्ण

[8] (२०२१) १० एससीसी ७७३

करण्यासाठी जास्तीत जास्त कालावधीवर भर देण्यात आला होता. या तरतुदीमागे एक स्तुत्य हेतू आहे, तो म्हणजे जलद गतीने तपास व्हावा आणि नि:पक्ष न्यायचौकशी चालावि आणि समाजातील दारिद्रयाने गांजलेल्या घटकांच्या हिताचे रक्षण करणारी तर्कसंगत प्रक्रिया ठरवावी. कलम २१ चे हेही दुसरे अंग आहे. या तरतुदीत निरपराधतेचा अंदाजही अंतर्भूत आहे. संशयित तुरुंगात खितपत पडला असल्याने तपास यंत्रणेला तपासाची प्रक्रिया वेगवान करावी लागते. त्यामुळे विहित मुदतीत तपास पूर्ण करण्याचे कर्तव्य अभिकरणावर सोपविण्यात आले असून तसे करण्यात चुकल्यास आरोपीची सुटका होऊ शकते. दिलेला अधिकार हा अबाधित आणि हिरावून घेण्यासारखा नाही, जो संशयिताच्या फायद्याची खात्री करतो.

या तरतुदीतून मिळणाऱ्या अधिकाराचा परिणाम म्हणून न्यायालयांना तो अंमलात आणावा लागेल आणि त्यामुळे या कालावधीनंतर कोणतीही स्थानबद्धता हे संबंधित व्यक्तीच्या स्वातंत्र्याचा अवमान ठरेल, हे निश्चितच बेकायदेशीर ठरेल. त्यामुळे आरोपीला कलम १६७ (२) चा लाभ मिळावा, हे पाहणे हे केवळ तपास यंत्रणेचेच नव्हे, तर न्यायालयांचेही कर्तव्य आहे.

२४. याचीही निंद घेतली पाहिजे की, फौप्रसं च्या योजनेनुसार कलम १५४ अंतर्गत एफआयआर नोंदवून दखलपात्र प्रकरणाचा तपास सुरू होतो. जर एखाद्या व्यक्तीला अटक झाली आणि प्रकरणाचा तपास २४ तासांच्या आत पूर्ण होऊ शकला नाही, तर त्याला

दंडाधिकाऱ्यांसमोर हजर करून फौप्रसं कलम १६७ (२) अन्वये सतत तपासादरम्यान त्याच्या कोठडीची मागणी करावी लागते. त्यानंतर तपासाच्या उद्देशाने आरोपीच्या कोठडीसाठी एक वैधानिक कालमर्यादा निश्चित करण्यात आली आहे, परंतु ती कलम १६७ (२) (ए) (आय) अंतर्गत तरतुदीनुसार मृत्यू , जन्मठेप किंवा १० वर्षांपेक्षा कमी नसलेल्या तुरुंगवासाची शिक्षा असलेल्या गुन्ह्याशी संबंधित असल्यास ९० दिवसांपेक्षा जास्त वाढू शकत नाही आणि कलम १६७ (२) (ए) (ii) अंतर्गत तरतूद केल्याप्रमाणे, जिथे तपास इतर कोणत्याही गुन्ह्याशी संबंधित आहे तेथे ६० दिवस. संबंधित कलमात पुढे अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, ९० दिवस किंवा ६० दिवसांचा कालावधी संमाप्त झाल्यानंतर आरोपी व्यक्ति जमीन देण्यास तयार असेल आणि जामीन देइल तर तिला वैधानिक जामिनावर बंधामुक्त करण्यात येईल.

२५. विहित मुदतीत दोषारोपपत्र दाखल केल्यास वैधानिक जामिनाचा हा अधिकार मात्र संपुष्टात येतो. फौप्रसंच्या कलम १७३ (८) अन्वये पुरवणी दोषारोपपत्र याचा आधार घेण्याचा प्रश्न मुख्य आरोपपत्र दाखल झाल्यानंतरच निर्माण होतो आणि म्हणूनच, पुरवणी आरोपपत्र, ज्यात स्पष्टपणे नमूद केले आहे की तपास अद्याप प्रलंबित आहे, कोणत्याही परिस्थितीत वैधानिक जामिनाच्या अधिकारावर गदा आणण्यासाठी वापरला जाऊ शकत नाही, वैधानिक जामिनाचा संपूर्ण हेतू विफल होतो आणि दोषारोपपत्र किंवा पुरवणी दोषारोपपत्र दाखल करणे ही केवळ औपचारिकता आणि एक साधन बनते, जेणेकरून वैधानिक जामिनाचा अधिकार डावलला जाईल.

२६. हे स्वयंसिद्ध आहे की, प्रथम तपास पूर्ण करावा लागेल आणि त्यानंतरच विहित मुदतीत

दोषारोपपत्र किंवा तक्रार दाखल करता येईल आणि तसे न केल्यास फौप्रसं कलम १६७ (२) अन्वये वैधानिक जामिनाच्या वैधानिक अधिकाराला सुरुवात करता येईल. यूनियन ऑफ इंडिया वि. थामिशारासी[9] प्रकरणामध्ये जे अंमली औषधीद्रव्ये व मन:प्रभावी अधिनियम , १९८५ अन्वये प्रकरण होते त्यात तपास पूर्ण झालेला नाही आणि विहित मुदतीत दोषारोपपत्र दाखल करण्यात आले नाही, असे आढळून आल्यावर वैधानिक जामीन नाकारणे हे भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ चे उल्लंघन असल्याचे मानले गेले आणि जामीन देण्यावरील दुहेरी मर्यादाही लागू होणार नाही, असेही पुढे मानले गेले

२७. पुढे अशोक मुनीलाल जैन वि. सहाय्यक संचालक, अंमलबजावणी संचालनालय[10] या प्रकरणात असा निर्णय देण्यात आला की , फौप्रसं कलम १६७ (२) अंतर्गत वैधानिक जामिनाचा अधिकार पीएमएलए अंतर्गत प्रकरणांमध्येही आरोपीचा अव्यवहार्य अधिकार मानला गेला.

२८. त्यामुळे वरील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर असे दिसून येते की, सध्याची फौप्रसं लागू होण्यापूर्वी प्राथमिक अहवाल दाखल करण्याच्या प्रथेने आता प्रत्यक्ष तपास पूर्ण न करता, केवळ वैधानिक जामिनाच्या अधिकार डावलण्यासाठी आरोपपत्र दाखल करण्याचे स्वरूप धारण केले आहे. तपास पूर्ण न करता दोषारोपपत्र दाखल करता येते आणि त्याचा वापर कोठडी वाढविण्यासाठी केला जाऊ शकतो, असे जर आपण मानले तर प्रत्यक्षात फौप्रसंचे कलम १६७

---

[9] (१९९५)४ एससीसी १९०

[10] (२०१८)१६ एससीसी १५८

(२) लागू करण्याचा हेतू नाकारला जाईल आणि आरोपींना दिलेल्या मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन होईल याची खात्री होईल.

२९. उत्तरवादीच्या विद्वान वकिलांनी भिस्त ठेवलेले निकाल आम्ही लक्षपूर्वक वाचलेत. आहेत, तथापि, कोणत्याही निकालात फौप्रसं च्या कलम ३०९ (२) अन्वये केवळ वैधानिक जामिनाच्या अधिकार डावलण्यासाठी साठी अपूर्ण आरोपपत्र दाखल करण्याची परवानगी देऊन कोठडीचा गैरवापर करण्यास परवानगी देण्यात आली नाही.

३०. पश्चिम बंगाल राज्य वि. सलाप सर्व्हिस स्टेशन[11] मधील न्यायनिर्णय ज्यावर उत्तरवादीनी भिस्त ठेवली आहे, वैधणीक जामिनाच्या संदर्भात नव्हे, तर फौप्रसं कलम १७३ (८) अन्वये आधीच दाखल केलेल्या आरोपपत्राच्या समर्थनार्थ पुढील पुरावे अभिलेखावर ठेवण्याच्या हक्काच्या संदर्भात सादर करण्यात आले.

३१. पुढे धरमपाल वि. हरियाणा राज्य[12] ज्यावर *उत्तरवादींनी* तपास हस्तांतरित करण्याच्या घटनात्मक न्यायालयांच्या अधिकाराचा संदर्भ देते. या निर्णयाच्या परिच्छेद २१ मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की, कलम १७३ पोलिस अधिकाऱ्याला तपास पूर्ण झाल्यावर अहवाल दाखल करण्यासाठी तपास करण्याचा अधिकार देते आणि फौप्रसं कलम १७३ (८) पुढील तपास करण्यास परवानगी देते. मात्र, या निकालात वैधानिक जामीन आणि पुरवणी आरोपपत्र दाखल करण्याच्या गैरवापराबाबतही भाष्य करण्यात आलेले नाही. याचीही नोंद घेणे

---

[11] १९९४ एसयूपीपी (३) एससीसी ३१८

[12] (२०१६)४ एससीसी १६०

महत्वाचे आहे की, राम नारायण पोपली वि. सीबीआय[13] आणि राजेश रंजन यादव वि. सीबीआय[14] मधील न्यायनिर्णय सध्याच्या प्रकरणात आमच्याविचाराधीन मुद्द्यांशी संबंधित नाहीत.

३२. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने, उत्तरवादींनच्या विद्वान वकीलांनी ज्या न्यायनिर्णयावर भिस्त ठेवली आहे ते न्यायनिर्णय स्पष्टपणे वेगळे आहेत कारण, येथे विचारात घेतलेल्या मुद्द्यांचा त्यात विचार केला गेला नाही आणि उत्तरवादींनच्या विद्वान वकिलाने वरील निकालांवर ठेवलेले विश्वास पूर्णपणे चुकीचे आहेत.

३३. वरील चर्चा लक्षात घेता आम्ही तयार केलेल्या मुद्द्यांची उत्तरे पुढीलप्रमाणे आहेत:-

i) एखाद्या प्रकरणाचा तपास पूर्ण केल्याशिवाय केवळ अटक केलेल्या आरोपीला फौप्रसं च्या कलम १६७ (२) अन्वये वैधानिक जामिनाच्या अधिकारापासून वंचित ठेवण्यासाठी तपास यंत्रणेकडून दोषारोपपत्र किंवा फिर्यादी तक्रार दाखल करता येत नाही.

ii)प्रथम तपास पूर्ण न करता तपास प्राधिकाऱ्याने असे आरोपपत्र दाखल केल्यास फौप्रसं कलम १६७ (२) अन्वये वैधानिक जामिनाचा अधिकार संपुष्टात येणार नाही.

iii) अशा प्रकरणांमध्ये न्यायचौकशी न्यायालय अटक केलेल्या व्यक्तीला वैधानिक

---

13 (२००३)३ एससीसी ६४१

14 (२००७)१ एससीसी ७०

जामीन दिल्याशिवाय जास्तीत जास्त विनिर्दिष्ट वेळेपेक्षा जास्त कोठडी देऊ शकत नाही.

निष्कर्ष

३४. तात्काळ या प्रकरणात तपास प्रलंबित असताना आरोपींच्या बाजूने मिळालेला वैधानिक जामिनाचा अधिकार संपुष्टात आणण्याच्या हेतूने तपास यंत्रणेने ६० दिवस संपण्यापूर्वीच पुरवणी दोषरोपत्रे दाखल केली होती, हे वस्तुस्थितीवरून स्पष्ट होते. ही वस्तुस्थिती न्यायचौकशी न्यायालयाने चुकवली आणि आरोपींना वैधानिक जामीन देण्याऐवजी न्यायचौकशी न्यायालयाने तपास यंत्रणेने दाखल केलेले अपूर्ण दोषारोपपत्र यांत्रिकरित्या स्वीकारले आणि विनिर्दिष्ट केलेल्या कमाल कालवधितीच्या मुदतीनंतरही आरोपींची कोठडी कायम ठेवली. त्यामुळे तपास यंत्रणा आणि न्यायचौकशी न्यायालय कायद्याच्या आदेशाचे पालन करण्यात अपयशी ठरले आणि अशाप्रकारे कृती केली जे स्पष्टपणे मनमानी आणि आरोपींना दिलेल्या मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन करणारे होते.

३५. फौप्रसं च्या कलम १६७ (२) अन्वये वैधानिक जामिनाचा अधिकार हा केवळ वैधानिक अधिकार नसून भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २१ मधून आलेला मूलभूत अधिकार आहे, हे नमूद करणे आम्हाला समर्पक वाटते. वरवर क्षुल्लक वाटणाऱ्या प्रक्रियात्मक औपचारिकतेला एवढे महत्त्व देण्याचे कारण म्हणजे कोणतीही आरोपी व्यक्ती राज्याच्या अनिर्बंध आणि मनमानी सत्तेच्या अधीन राहणार नाही याची यांची खात्री करणे. (हवालतीत) परत पाठवण्याची

आणि कोठडीची प्रक्रिया, त्यांच्या व्यावहारिक अधिकारांमध्ये स्वरूपात, तपास प्राधिकारी आणि आरोपी यांच्यात सत्तेची प्रचंड तफावत निर्माण करते. न्याय मिळविण्याच्या उद्देशाने तपास प्राधिकरणाच्या सुरळीत कामकाजासाठी अटक आणि कोठडी अत्यंत कठिण आहे, याबद्दल आपल्या मनात शंका नसली, तरी सत्तेच्या असमतोलाची माहिती असणेही अत्यंत गरजेचे आहे. त्यामुळे आरोपी व्यक्तिना तपास यंत्रणेकरून होणारी छ्ळवणूकीला प्रतिबंध घालण्यासाठी रोखण्यासाठी तपास यंत्रणेवर काही नियंत्रण ठेवणे आवश्यक ठरते.

३६. वरील अनुमान आणि निष्कर्षांसह आरोपीच्या बाजूने दिलेला जामिनाचा अंतरिम आदेश कायम केला जातो आणि त्यानुसार सध्याची रिट याचिका निकाली काढली जाते.

x – x – x -x

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्याय निर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x